

A kapitihá Bibliája (1679)

Tordai Szeghalmi András Apafi fejedelem korának diplomatája, de a nevét eddig nem tartotta nyilván sem az irodalom-, sem a könyvtörténet, de a most bemutatandó, a debreceni Nagykönyvtár állományában található 1645-ös Jansson-féle Bibliája alapján ezután számon kell tartanunk.¹ Ez a bibliakiadás a Szenci-féle korábbi kiadásokat követte, Biblia apokrifekkel, Szenci-féle zoltárokkal és kátéval, imádságokkal.² Ugyanakkor köztudottan nem volt a legszerencsésebb: magyar nyelvű korrektor híján sok apró hiba maradt a kiadásban. A kortársak közül többen ennek hatására kezdtek el újabb bibliakiadást előkészíteni, mint ismeretes a Váradi Biblia (1660-61), a Komáromi Csipkés-féle (1678/1717), majd a Tótfalusi-féle *Aranyas Biblia* (1685) megjelenetésére is ösztönzőleg hatott. Ezért éppen ez az amszterdami kiadás, s ennek tulajdonosa nem is lenne olyan különösen érdekes, ha csak maga a kontextus nem tenné azzá. A címlapon áll a possessori bejegyzés: „Andreae Szekhalmi mp. fl. 8.”, lehúzva pedig csak alig olvasható egy másik, nem beazonosítható tulajdonos neve: „Matthiae Pa[...]”. A Bibliához csatolt egyik mellékletben, a zoltárok mutató táblája utolsó lapján pedig egy későbbi erdélyi tudós lelkész jegyzete áll: „Jött ezen Szent Biblia, K[is]: Budaki Rettegi György keze és birodalma alá 1762 esztendőben”.³ Rettegi György (1718–1786) Szolnok-Doboka vármegye pénztárnoka, majd alispánja volt, emlékiratai becses feljegyzéseket tartalmaznak a 18. századi erdélyi művelődési állapotokról.⁴ A különböző 18. századi családi és egyéb bejegyzések láthatók még a Biblia első s hátsó kötéstábláinak szennylapjain.

A további bejegyzések pedig már olvasmánytörténeti kuriózumok, melyek Szeghalmi András bibliaolvasási módszerét jelenítik meg. Az Ószövetség utolsó könyvének, Malakiás próféciájának utolsó lapján egy évszám áll: „21. Julii 1679.”;⁵ az Újszövetség utolsó könyvének, a János Jelenések végén pedig egy hosszabb szöveg: „Ide ne tégy többet eddig az Istené. 1679. 2. Octobris. Végezt[em] el olvasását Constantinápolban (Ázsia) ötödször”.⁶ Mindkét helyszínen le van húzva ugyanazon kézzel, de olvasható. Az Apokrif utolsó lapján pedig az auctoriális bejegyzés ekként szól: „1679. 15. Novembris. Végeztem elolvasását Constantinápolyban Szekhalmi András Erdélyi kapitihá. mp.”.⁷

¹ A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, jelzete: RMK 662.

² [1] Szent Biblia, az az Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordítatott Cároli Gáspár által, es mostan negyedszer [2] A' franciai nótákra Molnar Albertvl rendelt Sóltár könyvel [3] Palatinátusi Catechismussal s egy-házi könyörgéseknek és ceremoniáknak formáival egyetembe ki bocsattatott a' belgiomi académiákban tanuló magyaroknak forgolódások által. Amstelodamban, 1645. (RMNy. 2091.)

³ RMNy. 2091. 107. p.

⁴ RETTEGI GYÖRGY: Emlékezetre méltó dolgok, 1718–1784. Bev., jegyz. ell.: Jakó Zsigmond. Bukarest, 1970.

⁵ RMNy. 2091. 1001. p.

⁶ Uo., 321. p.

⁷ Uo., 238. p.

Thordai Szeghalmi András néven jegyezte fel őt Bíró Vencel Erdély portai követeinek sorában, előbb kapitihá (1678–79), majd főköveti minőségben (1680).⁸ Korábban tordai hadnagy volt, assessora a városnak (1674–76),⁹ s Apafi fejedelem udvarának minisztere. 1678-ban ő és neje, Pankotai Krisztina Haller János hűtlensége miatt a fejedelemhez került birtokok közül két birtoktestest kaptak (Domokos és Kudu falvait, Szolnok-Doboka vármegye), melyeket a rákövetkező évben fiaiknak (János és Tamás) továbbadtak.¹⁰ Anna nevű lányukat Pápai Páriz Ferenc vette nőül (második feleségeként 1686 márciusában).¹¹ Az EOE adattára alapján tudható, hogy 1678. október 22-én vette át Apafi Mihálytól a kinevezését.¹² Az évszám alapján beazonosítható, hogy Szeghalmi az 1679-es Bethlen Farkas-féle nevezetes konstantinápolyi követjárásának is tagja volt, amelyben a követségnek mind a nyolc tagját fogságba vetették. S ekkor vette elő a nyolcadrét méretű Bibliáját a tolmács, s tisztességgel végigolvasta. Az ötszöri olvasás jelölése mutatja, hogy a tulajdonos számon tartotta, hogy hányszor olvasta végig a teljes Szentírást.

A 17. században ismerünk hasonló adatokat, sőt az erdélyi fejedelmek (Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Rhédei Ferenc) sokkal gyakoribb szárait, melyek a prédikátorok kezén exemplumsorrá váltak.¹³ Az unaloműző irodalmi tevékenységről (versszerzés, fordítás) számtalan ismert (Boëthius) és több korabeli adatunk van: így készültek száműzetésben Mikes Kelemen levelei, s fogságban Haller János *Hármas históriája* (Fogaras, 1679–83), Béli Pálné Vitéz Zsuzsanna imádságoskönyve (Szamosújvár, 1684) és természetesen számos önéletírás: Wathay Ferenc (Konstantinápoly, 1605), Kemény János (Csufut–Kélek, 1657), Bethlen Miklós (Bécs, 1708–10) és emlékirat, például Rozsnyai Dávid (Szamosújvár, 1683). Szeghalmi pedig a diplomácia útvesztőjében elakadva sorsa változását váró értelmiségiként olvashatott s írhatott, ameddig „engedték a ninivei hatalmak”. Szeghalmi nem ismeretes sem vers, sem fordítás, csak ezt a néhány soros könyvbejegyzést hagyta az utókorra. Ugyanakkor ez még egy tolmáctól sem lehet elvárás, hiszen kollégáival összevetve csak ritkán maradt ránk kapitiháktól bőséges irodalmi hagyatéka. Rosnyai Dávid és Brankovics György életműve ilyen szempontból is kivételesen bőséges.¹⁴

-
- ⁸ BÍRÓ VENCEL: Erdély követei a portán. Cluj–Kolozsvár, 1927. 134–135. p. Nem említette azonban a témában született legújabb tanulmány: KÁRMÁN GÁBOR: Erdélyi török deákok. In: *Sic itur ad Astra*, 2006. 1. sz. 155–182. p. (továbbiakban: KÁRMÁN, 2006.)
- ⁹ Torda város tanácsi jegyzőkönyve, 1603–1678. Bev., jegyz. ell.: Wolf Rudolf. Kolozsvár, 1993. (Erdélyi Történelmi Adatok, 6/1.) 84–85. p.
- ¹⁰ TAGÁNYI KÁROLY – RÉTHY László – POKOLY JÓZSEF: Szolnok–Dobokavármegye monographiája. Dés, 1901. III. köt. 355. p. – Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/04700/04755/> – 2016. január.
- ¹¹ Pápai Páriz Ferenc naplója, 1649–1691. Kiad.: Koncz József. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1892. 4. sz. 514. p.
- ¹² Országgyűlési emlékek: Magyar Királyság (1526–1606), Erdély (1540–1699). Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1893. (Erdélyi Országgyűlési Emlékek, 16.) 30. fejj.: 1675–1679. Törvények és okiratok, 624. p.
- ¹³ KECSKEMÉTI GÁBOR: Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű Halotti beszéd a 17. században. Bp., 1998. (Historia Litteraria, 5.) 204–206. p.
- ¹⁴ KÁRMÁN, 2006. 167–169. p.

Apafi kérésére 1678 őszén elfogták a Béli Pál székely generális szövetségének tartott lázadókat (Bethlen János kancellárt is perelték), a felkelés vezetője pedig Sztambulban lelt menedéket. Az új kancellár Bethlen Farkas (előbb ideiglenes megbízással, majd 1678-tól véglegesítve) járt követségben a Portán ez ügyben az 1678 februárjától júliusig tartó időszakban. Az Apafi tehetetlensége és más okok miatt fokozatosan önálló politikai utat nyitó székely generális ekkor már saját fejedelemségre apellált a szultán előtt, s őellene kellett a követeknek cselekedni, kényszerhelyzetben önálló döntéseket hozva, a kajmekám előtt érvelni és persze fizetni. Végül Bélivel szemben az Apafi-féle hivatalos politikai képviselőt győzött (meggyőzőbb volt a fizetési ígéretük), s ezért a török a másik felet azonnal lefogatta, s a generális a Héttoronyban halt meg nemsokára (1679), boszorkányos neje pedig szintügy börtönben fejezte be életét (Szamosújvár, 1687), ahol időközben a Zsoltárok könyvéhez illeszkedő imádságoskönyvet állított össze magának.

Az olvasás kezdőpontját nem ismerjük, csak a végigjegyzetelt mintegy 1560 lapnyi teljes Szentírás befejezésének záró pontját: eszerint a teljes Bibliát átolvashatta 1679 novemberére, s még a török fővárosban jegyezte be ennek dátumát. A biztos adataink a biblia két kötetére vonatkoznak: a tolmács 1679 júliusa s októbere közt 3 hónap alatt átolvasta az Újszövetséget, egy hónap alatt (október s november közt) az apokrif könyveket. Az utóbbi csak a háromnegyede az előbbinek, s mégis a ráfordított idő ennek csak a harmada volt: azaz láthatóan lassabban haladt Jézus mondásaival és a levelekkel, mint a sokkal inkább referenciálisabb, kötöttebb olvasatú Apokrifekkel. Ezek alapján valószínűsíthető, hogy az Újszövetséghez képest háromszor akkora terjedelmű Ószövetséget sem sűrűolvasással vezetete el. Ha elfogadjuk, hogy a munkája és az ebben a létformában rejlő potenciális halála szempontjából irreleváns király- és ellenkirálylistákat és nemzetség-táblázatokat átugrotta, akkor is minimálisan félévre lehetett szüksége a mintegy 1000 lap áttekintésére. Tehát min. az 1679-es év elején, de inkább még az előző végén kezdhette el a Szentírás végigjegyzetelését. Tehát nagyjából a Béli miatt útnak indított követsége elején kezdhette, s mire a tárgyalások dűlőre jutottak, fejezte be a teljes Biblia végigolvasását.

Szeghalmi olvasási nézőpontját, még inkább annak látószögét azonban ékesen elénk tárja a Bibliája. Ebben alig van saját bejegyzés, van viszont számtalan aláhúzás, kiemelés, a teljes Bibliában ugyanazzal a fekete tintával. A Hős 4,7-hez („Mennél több jóval voltam hozzájok, annál inkább ellem nem jártanak de én az ő dicsőségeket gyalázatra fordítom.”) a marginálián a következő érzelmi kifakadás olvasható: „Oh! háládatlan Magyarság! ved' eszedb[en] magad!” Az Ószövetségben a Példabeszédektől Malakiásig, az Újszövetségben a Rómabeliekhez írott levéltől, az Apokrifekben pedig a Sírak könyvétől sűrűsödnek meg az aláhúzások. Érdekes módon éppen olyan szövegrészeket jelölt magának a török deák, amelyekben a két vallás (a keresztyén és a muszlim) nem egyezett meg, úgymint eleve-elrendelés (ó- és újtestamentumi esetek egyaránt), krisztológia (páli levelekből), halál utáni élet (angyalok és a mennyország világa), és ezen felül megjelölte a keleti gondolkodásmóddal korreláló, a szemlélődő életforma axiómáit (az ószövetségi és az apokrif bölcsességirodalomból). Részben tehát apologetikus célzattal önvédelmi segédmondatokat, részint hitbéli megerősítést nyújtó idézeteket kereshetett a bibliaolvasó ember.

Megállapítható a fentiek alapján, hogy a 17. század végi Erdélyben a fogság-élmény nyújtotta szabad felhasználású időkeret gyakran hatott ösztönző erővel. Apafi, Kemény János és Béli Pál annak idején, mint II. Rákóczi György fogságba ejtett hadának nemesi vezetői együtt raboskodtak Bahcsiszerájban (1657), s Kemény ekkor írta önéletírását, Apafinak pedig jellemző módon fejedelemerként maradt több ideje fordításra (1674). Az Apafi-korban látványosan megszorodott a börtönt viselt és ennek következtében irodalmi alkotásokat létrehozó alkotók száma (Bethlen J., Haller J. Rozsnyai D., Vitéz Zs.), főként 1677 után, amikor újra fiút szült a fejedelemszöly (a későbbi II. Mihályt). Nem véletlen tehát, hogy Szeghalmi követi utasítását nemcsak a fejedelemtől kapta, de még annak asszonyától, Bornemisza Annától is. Szeghalmi életéről az utolsó adat az 1680. évi török követsége, ezután nem maradt fenn róla feljegyzés. Mivel Szeghalmi és az egyik későbbi tulajdonosa a kötetnek, Rettégi György is egyazon vármegyében éltek, feltehető, hogy a követ hazatért, s rokonai révén került ez a bibliakiadás tovább a vármegye későbbi alispánjához. Onnan megint üres folt a proveniencia következő korszaka, Kolozsvártól a Debreceni Kollégiumig. Tény azonban, hogy mind a fogság, mind a kényszerű várakozás idejét a 16–18. században élő értelmiségiek, nemesasszonyok és diplomataik egyaránt tölthették olvasással és írással. S jellemző módon akkor általános volt, hogy a kezükön lévő Biblia adta az első lehetőséget erre, a magánáhitat és elmélyülés elsőrendű eszközeként.

(Csorba Dávid)